

Qəniyə Paşayeva Elxan Zal

Qədim türklərin Yaradılışla bağlı bir əfsanəsi var. Bu əfsanə 1954-cü ildə Kembriçdə 23-cü dünya şərqşünasları Konqresində, altüstik bölməsində türk alimi P.N. Borolavin məruzəsindən sonra şöhrət qazanmışdır. Əfsanə XIV əsrdə Misirdəki türk (məmlük) hakimiyyəti dövründə yaşamış tarixçi Əbubəkr ibn Abdallah Davadarinin dünya tarixi "Kanz ad-durur wa gami al-gurur" (1309-1328-ci illərdə yazılıb) adlı əsərində yer alıb. Davadari bu əfsanənin qədim bir türk mətninin ərəbcə tərcüməsi olduğunu və X əsrdə dayanan bir ərəb əyazmasında oxuduğunu bildirir. Əfsanənin məzmunu belədir.

"Böyük tufan zamanı, Çin sərhədində, Karatağda bir mağaranı su basdı, oranı gillə doldurdu və gil bir çuxura dolub insan bədənini forması aldı. Doqquz ay ərzində günəş şüalarının təsiri altında model forma canlandı. Bu ilk insanın adı Ay-Atamdır və o 40 il tək yaşadı. Sonra yenə daşqın sayəsində ikinci adam, amma bu bu dəfə qadın şəklində dünyaya gəldi. Onun adı Ay - Ava idi. Onlar evləndilər və 40 uşaq doğdular. Bütün türklər onların evladsıdır. Ay - Atam dünyadan köçəndən sonra onu həmin mağarada dəfn etdilər. Bu mağara bütün türklərin sitayiş yeri oldu.

Türklərin seçərəsindən (J.P.Ru) bəhs edən bu əfsanə qədim türklərin inanc sistemini rekonstruksiya etmək üçün bir çox mətbələrlə aydınlıq gətirir. Əvvəla o daha qədim bir əfsanənin günümüze gəlib çatmış əks-sədasıdır. Burada etrusqların inanc sistemi ilə səsleşən paralellər var. Ay Ata - Aytay kəltür, Mağara-Mundus kəltür, Arsenə-Aşina, müqəddəs Qurd kəltür. Burada Tövrətlə səsleşən məqam da var - gildən yaranan ilk insanlar, Ay-Atam - (ADAM), Ay-Ava - (Eva - Həvva). Yaradıcı kimi çıxış edən Günəş və Mağara (Ana bətni) ilk insanı gildən yaradır. Bu əfsanə insanlar arasında Günəş və Ay kəltürünün geniş yayıldığı çox qədim zamanların əks-sədasıdır. Bu kəltür elementlərini biz qədim hunların (xunnuların) inanc sistemində də görürük.

Böyük Türk xaqanlığını yaradan Aşina (Arşina) nəslindən olan Göy türklərin dini inancları barədə ən qədim yazılı məlumatları biz qədim Çin sülalə sənəmləri "Veysü" və "Suyşu"dan alırıq. "Veysü" türklərin dini ayinlərini belə təsvir edir:

"1) Xan qərargahına giriş gündoğar ölkəyə ehtiram olaraq Şərqdədir. 2) (Xan) hər il bütün ayanları ilə bir yerdə əcdad mağarasında qurban mərasimi keçirir. 3) Beşinci Ayın orta dekadasında digərlerini də toplaşdır "Sama ruhuna" qurban verir. 4) Dugindən qərbdə 500 il məsafədə zirvəsində ağac və bitkilər olmayan Bodin-inli adlı yer var, - tərcüməsi "Ölkənin hamı-ruhu deməkdir".

Buradan aydın olan nədir? - (1) qədim türklərdə günəş və Ay kəltürü vardı (Hun hökmdarı-şaryuy (heroqlifin başqa oxunuşunda Tan-Hu) gündə iki dəfə, gündüz günəşə, gecə Aya dua edirdi). (2) Əcdad mağara kəltürü vardı - onu yalnız elita, Aşina nəslindən olanlar icra edirdilər; (3) "Sama ruhu" kəltürü vardı - onu bütün xalq icra edirdi. (4) Bodin-inli adlı dağ kəltürü vardı.

"Suyşu" isə türklərin inanclarını belə təsvir edir: "Ruhlara və qara qüvvələrə tapınır, cadugərərə inanılır".

Hər iki məlumata nəzər salanda belə nəticəyə gəlmək olar ki, Çin səhnameçilərinin müşahidəsinə görə Göy Türk dövlətində elitanın, (türk bəgərlərin, Aşina evladsının) qurban mərasimi eynilə etrusqlarda olduğu kimi, xalqın (qara budun) qurban mərasimlərindən fərqlənir. Əcdad mağara kəltürünə və onunla bağlı olan Qurd simvoluna tapınma türk-Aşinalara aiddir. Bu inancın qədimliyini və sistemli bir şəkildə mənimsəndiyini göstərən əsas faktor odur ki, 552-ci ildə Göy Türk xaqanlığı elan edildənə onun hazır dini sistemi və qurbaşlı bayraqları

vardı. Bütün xalq tərəfindən, o cümlədən hələ fəth edilməmiş bir çox qonşu xalqlar tərəfindən qəbul edilən, Çin səhnameçilərinin "Səma ruhu" adlandırdığı Göy Tanrı inancı vardı. Orxun yazılarında Göy Tanrı ilə yanaşı Umay və Yer-Su adlı ilahi varlıqların da adı keçir. Amma indi bizi Əcdad Mağara daha çox maraqlandırır, çünki bu mövzu Aşina (Arsina) və Arsenə (Etrusklar) etnosları arasında əsas bağlardan biridir. Mövzu ilə bağlı bir çox mif və əfsanələr qədim yazılı mənbələrdə də öz əksini tapıb.

Aşina boyunun tarixindən yazan "Suyşu" Aşinaların VI əsrdə istəpə gəlmədən öncə "mağarada" yaşadığı barədə mifə söykənən bir əfsanəni misal göstərir. Bu türklərin əcdadını düşmənlərdən

xəlv olunub və oradan şahlıq papağı (kalansuva) ilə çıxıb.") Süan Mao Tsanın məlumatına görə, "Kəbulun daxil olduğu Kapisi əyaləti Qərbi Türk xaqanı Ton yabğu tərəfindən (618-630-cu illər) fəth olunub, bütün ehtimallara görə burada Aşina boyundan olan hakimlərin iqtidarı qurulub".

Gördüyümüz kimi, Aşina türklərinin əcdadlarının mağara tərəfindən doğurulması ilə bağlı əfsanələr Orta əsrdə belə çox populyarıydı. Əks halda Əl-Biruni kimi ciddi alim bunu iki əsərində qeyd etməzdi. Maraqlıdır ki, insanlar (Kəbul camaatı) mağaradan doğuluşu hökmdarlıq əlaməti hesab edirdi.

Öncə qeyd etdiyimiz kimi, düşmənlər tərəfindən təyfası məhv edilən yaralı türkü xilas edən Boz Qurd onu Ay-Ata-

Sibir əfsanəsindəki oğlanın sevgilisi və ögey anası adlandırılan dişi qurdlarla eyniləşdirə bilərik. Bundan əlavə, Akka Larentia adının uçur xarakterli olduğu şübhəsizdir. O özəmətlilərin anasıdır, Rasenna tayfalarının on iki xanının anasıdır. "Etrusqların əslənini ilk böyük tədqiqatçılarından olan İ.Teylorun mövzuya bu orijinal və maraqlı yanaşımı sonradan sanki gözardı edilmiş, bir əsrdən artıq bir dövr ərzində etrusqların mənşeyi ilə bağlı müccərə və nağılvari tədqiqatların ortaya çıxmasına üstünlük verilmişdir. Rasenaların (Etrusqların) Türk Aşenaların xələfləri olduğunu da ilk dəfə İ.Teylor söyləyib: "İndi Çin tarixçilərinin öyrənirik ki, təxminən RASENNLƏRİN İtaliyada göründüyü dövrdə Çin imperiyasının şimal sərhədlərində eyni

varlıq və ya Aytanın görünüşlərindən biri olduğundan xəbər verir. Yəqin ki, etrusk (o cümlədən proto-türk) mifologiyasında Qurd kəltürü ilə bağlı daha qədim bir mif olub. Bununla bağlı Strabonun, antik müəlliflərin etrusqlarla eyni soydan hesab etdikləri pelasqlarla bağlı verdiyi bir məlumat çox böyük maraq doğurur. Burada pelasqların əfsanəvi əcdadı Pelasqın oğlu Likaonun bir körpəni Zevse qurban gətirdiyini və həmin anda da Qurda döndərdiyi bildirilir. Bunun müqafat, ya cəza olduğu barədə isə məlumat yoxdur. Amma gələn nəticə odur ki, Qurd kəltürü pelask mifologiyasında da mühüm yer tutur.

Çin mənbələrində türk birliliyinə daxil olan seyantolarla (Uyğurların əcdadları) bağlı bir miflik məlumat var. Orada deyilir ki, "Əvvəllər, seyantolar öz ölümlərinə yaxın olduqları bir zamanda, onların qəbiləsindən bir adamın yanına dilənçi gəldi. Ev sahibi onu çadırına gətirdi. Ev sahibinin əvəli qonağa baxanda

Türklərin inancında Qurd və Mağara kəltürü

gördü ki, onun başı Qurd başıdır, ancaq ev sahibinin özü bunu hiss etmədi. Qonaq yedikdən sonra, qadın ərinə bu barədə danışdı. Qonaq gedəndən sonra, onlar birlikdə onun ardınca gətdilər və Vay-tu-Kaen dağına gəldilər (Otukaten-Ötükən). Orada dilənçi izləyicilərini gördü və onlara dedi: "Mən xudayam! Seyantolar məhv olacaq. Təqibçilər qorxudular və geri döndülər. Ona görə də bu adamı itirdilər". Masao Morinin fikrinə söykənərək əfsanəni şərh edən Lü Mao Tsay burada göstərilən varlığı Al-taydaki Kuturqe məzarlığındakı qayada təsvir olunan heyvan başlı insanla bağlı olduğunu göstərir. Burada qurd başlı ilahi varlıqdan bəhs edilir.

Uyğur əlifbası ilə yazılmış Oğuznamədə ilahi varlıq şəklində Oğuzun çadırında peyda olan Göy Qurd türklərin xilasını kimi çıxış edir. Yəni istər etruskdan, istərsə də türklərin miflik tələkküründə Qurd totemdən daha çox ilahi varlığın simollarından biridir və onun "əcdad-mağara ilə bağlılığı var. Etrusqlarda

"Sibir və İtaliya mifləri arasında inanılmaz yaxınlıq var. Həm Roma, həm

Sibir əfsanəsində bizim üçün bataqlıqdakı oğlan var, onu tapan dişi qurd var, həmçinin onun uşağı bəslədiyi mağara var. Roma əfsanəsində müəyyən dövrdən sonra Romulun anasının yerini dişi qurdun əvəzinə Akka Larentia tutur, o Romulun qaradaşı ya atası kimi təqdim olunduğu on iki oğulun anasıdır. Akka Larentianın həm də "lupa"-dişi qurd" adlandırıldığı bildiyimizdən, biz onu Sibir əfsanəsindəki oğlanın sevgilisi və ögey anası adlandırılan dişi qurdlarla eyniləşdirə bilərik. Bundan əlavə, Akka Larentia adının uçur xarakterli olduğu şübhəsizdir...

mı doğuran əcdad mağarasına, "Erkene kun"ə aparır və özünü Boz Qurd evladı hesab edən Aşina boyu dünya səhnesinə bu mağaradan çıxır. Mağara və Qurd haqqında əfsanənin etrusk versiyası bizə gəlib çatmasa da, onun Roma versiyasında (Plutarx bu barədə fərqli bir neçə versiya qələmə alıb) Qurd Romul və Remin xilasandır və onları mağaraya aparıb bəsləyir. Həm Arsenə (türk-Aşina), həm də Arsenə (Etrusq) tayfalarının "Xilasqar Qurd və mağara" barədə miflərinin etrusqlardan daha qədim bir mənbədən qaynaqlandığını sezənmək heç də çətin deyil. Bu əlaqəyə ilk dəfə diqqət yetirən məşhur ingilis araşdırmaçısı İsaak Teylor olub.

"Sibir və İtaliya mifləri arasında inanılmaz yaxınlıq var. Həm Roma, həm Sibir əfsanəsində bizim üçün bataqlıqdakı oğlan var, onu tapan dişi qurd var, həmçinin onun uşağı bəslədiyi mağara var. Roma əfsanəsində müəyyən dövrdən sonra Romulun anasının yerini dişi qurdun əvəzinə Akka Larentia tutur, o Romulun qaradaşı ya atası kimi təqdim olunduğu on iki oğulun anasıdır. Akka Larentianın həm də "lupa"-dişi qurd" adlandırıldığı bildiyimizdən, biz onu

soylu, lakin düşmənlilik edən iki köçəri tayfa (orada) fəaliyyət göstərirdi. Onlardan biri, sonradan Türk, Çin orfoqrafiyasında TUKİU adlanacaq Asena, digəri çinlilərin Hiong-nu kimi yazdığı azğın Hunlar idi. Rasena ilə eyniləşdirilən Asena, Hunların basqısı altında qərbə köç etdi və gumanıma görə, İtaliyada məşkunlaşdı".

Etrusqların Apennin yarımadasında məşkunlaşması e.ə X-IX əsrlərdə baş verdiyi güman olunur. İ.Teylor kimi ciddi bir alimin Çin mənbələrinə istinad edərək Göy Türk xaqanlığının yaranışından 1500-1600 il öncə Çinin şimalında "eyni soylu, lakin düşmənlilik edən...Türk, Çin orfoqrafiyasında TUKİU adlanacaq Asena, digəri çinlilərin Hiong-nu kimi yazdığı "azğın Hunlar"ın fəaliyyət göstərdiyini söyləməsi tarixə yeni bir baxış açısı üçün ciddi bir əsas ola bilər...

Hələlik isə Lukumonlar, Mağara və Aytay ilə sıx bağlılığı olan Qurd obrazı barədə söhbətimizi davam etdirək. Propersi "Elegiyalar"da Lukumonun qurdaşlıq papağı olduğunu, bunun da onu başında qurd derisi olan Yeraltı dünya hökmdarı - Aytay ilə yaxınlıqlarını bildirir. Qurdun Aytay ilə bağlılığı onun ilahi

bu ilahi varlıq indi Yeraltı dünya hökmdarı kimi təqdim edilən Aytadır (Ay Atadır), müqəddəs "Mundus" əjdadları kəhası onun səltənətinə açılan yoldur. Deməli, qurbaşlı papaq geyib "Mundus"la əlaqəyə girən Lukumonlar Aytanın səltənəti ilə, və ya Aytanın özü ilə əlaqəyə girirlər. Çin mənbələrindən gəldiyümüz kimi, qədim türklərdə bu funksiyaları xaqan yerinə yetirirdi. Onun əcdadları kəhasında icra etdiyi qurban ayinində yalnız elita, çinlilərin fu-Hi (çinlilər bürü, qurd sözünü bu cür ifadə edirdilər) adlandırdığı Aşinalar iştirak edir. Biz Borolavin təqdim etdiyi əfsanədən görürük ki, Bodin-inli adlı dağda yənləşən əcdad kəhası ilk əcdadın, Ay-Atamın xəlvə olduğu yerdə və bu mağara ilə bağlı olan Qurd obrazlı ilahi varlıq olan xilas edib bu mağaraya gəlir. "Erkene kun" adlı bu mağara çox gəzən, burada Aşinaların uzun illər, bəlkə də əsrlər burada yaşamışlar, zamanı gələndə isə, insanlar çoxaldığından artıq oraya yerləşməzlər, Mavi Qurd mağaradan çıxmaq üçün onlara yol göstərir.

"Kitabdan seçmələr"